

RUSLARIN DOĞU ANADOLU SİYASETİ VE 1828-1829 İLK RUS İSTİLÂSİ

Mücteba İlgürel

Osmanlı Devleti, Karlofca Muahedesi (1699) ile Avusturya, Lehistan ve Venedik devletlerine karşı gerek askerî gerek siyasi tavizler vererek, hristiyanlık dünyasının mukkaddes ittifakı karşısında geri adımlar atmak zorunda kalmıştı. Bundan sonra Osmanlı Devleti mutaarrız durumdan vazgeçip mevcudu muhafaza ve müdafaa yolunu tercih etmek zorunda idi. Diğer taraftan devlet bu muahedede İngiltere ve Felemenk devletlerinin aracılığını da kabul ederek, onlara da tavizkâr bir tutum içine girmişti. Öte yandan Batı tekniğini benimsemiş bulunan Büyük Petro, Venedik'ten, Avusturya'dan, Felemenk'den ve Prusya'dan mühendisler ve teknik yardımlar alarak Azak kalesini zabta (1696) muvaffak olmuştu. Bundan mağrur Rus Murahhasları Karlofca'da Avusturya heyetinin bütün ısrarlarına rağmen Osmanlı Devleti ile anlaşmaya yanaşmadılar. Sadece 2 yıllık bir mütareke imzalayıp döndüler. Bir müddet sonra savaş ihtimali ortaya çıkınca, Ruslar Türklerle karşı karşıya kalmanın tehlikeli olabileceğini düşünüp anlaşmaya yanaştılar. Böylece Osmanlı-Rus anlaşması İstanbul'da 14 madde halinde 15 Temmuz 1700 de imzalandı. Karlofca Muahedesi 26 Ocak 1699 da akdolunduğuna göre, 2 yıllık mütareke devam ediyorken Rusların aceleciliği manidardır¹.

İstanbul Anlaşması Rusların Kafkaslar üzerindeki politikalarını yeniden düzenlemelerine vesile olmuştur. Zira Azak kalesiy-

* Bu makale, Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü Kültürel Faaliyetler Kurulunun düzenlediği «Osmanlı-Rus Mücadelesinde Doğu Anadolu» Sempozyumu (9-11 Mayıs 1990)'nda tebliğ olarak sunulmuştur.

1 İsmet Parmaksızoğlu, *Karlofca* mad., *IA*; İ. Uzunçarğılı, *Osmanlı Tarihi*, III/II, 598-608.

le etrafında bulunan kale ve hisarlar Ruslara teslim edildiği gibi Kuban istikametinde 10 saatlik mesafede Ruslara bırakılmıştır. Bu madde ile Ruslar Azak denizinde sınırlı seyr ü sefer imkânını elde etmişlerdir. Bununla iktifa etmeyen Rus murahhası Ukrayntsev, Rus gemilerinin Azak ile İstanbul arasında sefer yapması teklifi üzerine Karadeniz'i kendi iç denizi olarak düşünen Osmanlı hükümeti bu teklifi reddetmiştir. Kerç Boğazını elinde bulunduran Osmanlı Devleti, Azak'ı Ruslara kaptırmakla beraber Rus gemilerini Karadeniz'e çıkarmamakta ısrar etmişti. Bütün bunlara rağmen İstanbul Muahedesi Ruslar için ilk zaferdir.

Bu muahedenin önemli bir hususiyeti de mevcut durumun «Petro'nun Vasiyetnâmesi» ile yakından alakalı oluşudur. Bu vasiyetnâme XVIII. yüzyılda şüpheyle bakıldığı belirtilmektedir. Vasiyetnâme şüpheyle karşılanırsa bile, özellikle dokuzuncu bendinin Rusya'nın bölgede takip ettiği siyasetine uygun olduğu görülür². Öte yandan Petro'nun İstanbul'a çok önem vermesi ve buraya elçi tayini maddesinde ısrarlı bulunması bunu teyid etmektedir. Karadenizde tersâne kurulması faaliyetleri zaten bilinmektedir. Vasiyetnâmeyi teyid eden bir husus da Baltık denizine açılmak keyfiyetidir ki, Petro bunu Karadenize açılma imkânı bulamayınca 1703 de Fin körfezine yönelerek gerçekleştirmişti.

Prut Seferi ve Barışı'nın Osmanlı Devletinin lehine tecelli etmesi üzerine Petro, Azak kalesini ve Azak denizindeki cılız donanmasını kaybetti. Bunun üzerine vasiyetnâmeye de uygun olarak Petro, Hazar Denizi sahilleri boyunca işgallere başladı. Bir ara Fransız elçisinin de tavassutu ile müşterek harekete geçen Osmanlı Devleti ve Rusya «İran Mukasemenâmesi»ni imzaladılar

2 Ek. Cevdet Paşa, *Tarih*, I, 244. Vasiyetnâmenin tam metni için bk. 354-357. «Dokuzuncu bendi: İstanbul'a ve Hindistan'a mümkün olabildiği merete takarrüb olunup İstanbul'a hükmeden bütün cihânın hükümdar-ı sahihi olabileceği kaziyeye-i müsellemesine binâen gâh Devlet-i Osmaniyeye ve gâh İran Devletine muhârebât-ı mütemâdiye ihdâs olunarak Karadenizde tersâneler peydâ olunması için refte refte bahr-ı mezkûru ve kezâlik maksadın hüsn-i husûlüne elzem bir mevki olması hasebiyle Bahr-i Baltıkı dahî zabt ve Basra körfezine kadar gidebilmek zımında İran Devletinin zevâl ve inhitâtı ta'cil...»; Bu maddeyi teyid için bk. Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi, Başlangıçtan 1917'ye kadar*, Ankara 1948, 272.

(1724). Bunda Rusya, Derbend ve Baku şehirlerinden başka Hazar denizinin güneyindeki Geylan, Mazenderan ve Astrabad bölgelerini ele geçirdi. Neticede Osmanlı-İran savaşları ile Osmanlı-Rus işbirliği, Rusya'nın bölgede nüfuz kazanmasına yol açtı. 1736-37 savaşlarında Ruslar Kırım üzerinde ısrarla durdular. Kafkaslara kayda değer saldırı olmadı.

Osmanlı Devletinin bölgeye gereken ihtimamı gösterdiğinin bir örneği de Faş kalesinin inşasıdır. Devlet kendi nüfuz bölgesi kabul ettiği Karadeniz ve Hazar denizi arasını elde tutabilmek için daha 1579 da Faş kalesinin inşasını uygun bulmuştu. Bu tarihlerde bölge için bir «deniz kapısı» olarak düşünülen Faş kalesi, XVIII. yüzyıldan itibaren Rusya'ya karşı müdafaa hattı teşkil eden kaleler zincirinin bir halkasını oluşturmuştur. Faş kalesinin yeniden inşası için 1724 yılında büyük bir faaliyete girişilmişti. Kale ağır masraflar ve büyük fedakârlıklara 1729 yılında tamamlanabilmiştir. Bununla beraber artan Rus tehlikesine karşı bölgede başka yeni kaleler de inşa edilip, eskiler tamir edilmişti. Faş kalesinin 1762-64 yılları arasında tekrar gözden geçirildiğini görüyoruz³.

Rusların bölgede gelişen yayılmacılık faaliyetleri, Gürcistan üzerinde kesif bir hal almaya başladı. «İttihâd-ı mezheb» iddiasıyla Hristiyan Gürcülere yanaşan Ruslar, asker, para ve mühimmat vadleriyle halkı Osmanlı Devletine karşı isyana teşvik ettiler. Gürcülerin bir kısmı Ruslara meyledip vergi tarhında gevşek davranmaya başlamışlardı (1763). Bunun üzerine Trabzon vâlisi Abdurrahman Paşa âsiler üzerine gönderilmiş, ancak âsilerin dağlara firarı ve kış mevsiminin gelmesiyle kayda değer bir faaliyet gösterilememişti⁴. Müteakip ilkbaharda Çıldır vâlisi Hasan Paşa âsiler üzerine yürüdü. Bu seferde âsiler cezalandırılmış ve Gürcistan'da sükûnet temin edilmiştir⁵. Osmanlı-Rus münasebetlerinin 1764 yılında daha gergin bir havaya girmesi üzerine Osmanlı Devleti, muhtemel Rus taarruzlarına karşı tedbir almakta gecikmedi. Kalelerin tamir ve tahkimine başlandı. Bu arada bazı âsiler

3 Bu konuda örnek bir çalışma için bk. Mahir Aydın, *Faş Kalesi*, «Osmanlı Araştırmaları, The Journal of Ottoman Studies», VI, İstanbul 1986, 67-101.

4 Ahmed Vâsîf, *Mehâsinü'l-âsâr ve Hakaikü'l-ahbâr*, İstanbul 1219, I/266.

5 Ahmed Vâsîf, *ayni eser*, 281-83.

istimâletler dileyip affa uğradılar. Halkı isyana teşvik eden bir rahip sürgüne gönderilip Gürcistan'da sükûnet temin edildi⁶. Bütün bu gayret ve fedakârlıklar, Kafkasya dağlarına dayanmış olan Rus yayılmasını önlemeğe yönelik idi. Zira Rusya, müslüman Kafkasya'nın mukavemetini kırmak üzere hazırlanıyordu.

1768-74 Osmanlı-Rus Savaşında, Rus orduları batıda üst üste başarılar kazanırken, Gürcistan'da takip ettikleri tahrik siyaseti meyvelerini vermeye başladı. Ruslar ilk defa bölgeye adım atıp İmereti krallığına girdiler. Bir müddet sonra da Faş kalesini muhasara ettiler. Menfaat karşılığı Ruslara meyleden Gürcüler, bir şey elde edemeyince Avusturya veya Venedik'ten meded umdular. Elleri boş dönünce Rus himayesine girmeye mecbur kaldılar. Gürcistan kralı II. İrakli 1783 de II. Katerina'nın üstünlüğünü tanıdı. 1768-74 savaşıdan mağlup ve batıda toprak kayıplarıyla çıkan Osmanlı Devleti, bu defa Rus nüfuzunun Kafkaslara yerleşmeye başladığına da şahit oluyordu⁷. Bu hadiseler üzerine devlet serhad vâlilerini ikaz ile dikkatleri çekmişti. Keza Dağıstan hanlarının da dikkatleri çekilmişti. Bu arada Faş kalesi tekrar tamir ve takviye edildi.

Rusların Kırım'ı ilhak etmeleri de Kafkasları büyük tehlikeye sokmuştu. Çünkü bu sayede Karadenize açılmışlar ve 150 gemilik bir donanma sahibi de olmuşlardı. Öte yandan Gürcistan'a yerleşmeyi plânlayan Ruslar, bölgeye araba işler yollar da inşa etmişlerdi⁸.

Osmanlı Devleti 1782-92 savaşında Rusya ile Kafkas bölgesinde de savaşa tutuşmak zorunda kalmıştı. Devlet mesafenin çok uzak ve tabiat şartlarının ağırlığı yüzünden sadece müslüman Çerkes ve Abazalar üzerinde nüfuzunu devame ettirebiliyordu. Osmanlı Devleti bölgede Faş, Anakra ve Sohüm gibi önemli merkezleri elde tutarken, Rusya diğer yerlerde nüfuzunu artırıyordu⁹.

6 Ahmed Vâsıf, *aynı eser*, 315-16.

7 Cemal Gökçe, *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya Siyaseti*, İstanbul 1979, 75.

8 Ahmed Vâsıf, *Mehâsinü'l-âsâr ve Hakâikü'l-ahbâr* (yayımlayan Mücteba İlgürel), İstanbul 1978, 83-84.

9 Mahir Aydın, *aynı makale*, 112-13; Geniş bilgi için bk. Cemal Gökçe, *aynı eser*, 198-224.

XVIII. asrın başlarında Gürcistan ve Azerbaycan'ın Ruslar tarafından işgali üzerine Rus nüfuzu İran'ı tehdit eder duruma gelmişti. Bu arada taht mücadelesinden dolayı Rusya'da baş gösteren karışıklıkları fırsat bilen İran 1826 da Rusya'ya harp ilân etti. Ancak İran kuvvetleri mağlup oldu. Ruslar Aras nehrini aşarak İran Azerbaycanı'na girip Tebriz'i aldılar.

Rus-İran savaşlarında İran Ermenileri ülkelerine ihanet edip Rus ordusu saflarında savaştılar. Rus askerlerine klavuzluk ettiler. Rus ordusu kısa zamanda Urmiye ve Erdebil'i de ele geçirdi. Bu sırada Yunanistan meselesinden dolayı Osmanlı-Rus gerginliği artmıştı. Çar I. Nikola İran ile barışı uygun gördü. Rusya ile İran arasında Türkmençay Andlaşması imzalandı. Andlaşmanın 15. maddesi Azerbaycan'da yaşayan Ermenilerin bir sene içinde Rus topraklarına nakline mal ve mülklerini bu süre içinde satabilmelerine âit idi. Bu tehcir işinin 19 maddelik bir «Talimatnâme» ile düzenlenmesine karar verildi. Bir yıl içinde gönüllü veya zorla 40 bin Ermeni, Rus topraklarına göç ettirilerek Osmanlı sınırı yakınlarına yerleştirildi. Böylece Çar I. Nikola tarihi coğrafyaya müdahale etmiş ve Türk sınırında bir Ermenistan oluşturmaya başlamıştı. Nitekim ilk anda Revan ve Nahçıvan hanlıklarının ilâvesiyle bir «Ermenistan Vilâyeti» teşkil edildi. Bir kısım Ermeniler de dağlık Karabağ bölgesine sevk edildi.

Rusya İran'dan göç ettirilen Ermeniler konusunda tecrübe sahibi olmuştu. Bunun bir benzeri de Ruslar tarafından Osmanlı vatandaşı Ermenilere uygulandı. Bu hadiselerle özet bir bilgi ile girmek yerinde olacaktır. Çar I. Nikola Petro'nun yaptığı gibi Osmanlı Devleti bünyesindeki Hristiyan unsurları ele aldı. Zaten 1801 de Sırplar isyan etmiş ve 1812 Bükreş Andlaşması ile haklar kazanmışlardı. Bunu örnek alan Mora hristiyanları 1821 de Türk idaresine karşı isyan ettiler. Âsilere Rus yardımları ile birlikte, Avrupa devletlerinin de yardımları geliyordu. 1826 da akdedilen Akkerman Mukavenâmesi ile Ruslar Bâbiâli'den çeşitli tavizler de koparmıştı. Yeniçeri ocağının ilgası (1826) ve iç durumun pek sağlıklı olmadığını gören Çar I. Nikola istilâ için bahane arıyordu. Diğer taraftan Avrupa'da Yunan hayranlığı Türk düşmanlığına dönüşmüş, bu yüzden İngiliz ve Fransız hükümetleri Akdeniz donanmalarını göndermişlerdi. Bu fırsatı değerlendiren Çar

da bir Rus donanmasını Mora'ya gönderdi. Harp hali olmadığı için Mora'nın Navarin limanında hareketsiz duran Osmanlı-Mısır donanmasına âni olarak baskın düzenlediler. Böylece üç kavi düşman donanması karşısında Osmanlı donanması âciz kalmış ve kâmilan yakılmıştır (Ekim 1827). Osmanlı Devleti bu hâince saldırıyı protesto etti. Çar donanmasız kalan Türkiye'yi yok edebileceği ve İstanbul'u alabileceği hayalleriyle harp ilân etti. Osmanlı Devleti, Eflâk ve Boğdan'da Bulgar ve Rum ihanetlerinden dolayı çok zor durumda kaldı. Balkanları aşan Rus kuvvetleri Edirne'yi aldı. Böylece İstanbul yolu Ruslara açıldı.

Modern Rus orduları önemli bir mukavemetle karşılaşmadan Balkanları aşarken, Doğu Anadolu'da da başarılar elde ediyorlardı. Rus kuvvetleri General Paskyevic kumandasında İran savaşında tecrübe kazanmış olarak Doğu Anadolu'da daha rahatlıkla ilerlediler. Osmanlı Devletine meyletmış bulunan Gürcistan halkı, Rus istilâsı karşısında Paskyevic'in safında kaldılar. Kars ve Çıldır Ermenileri ise Rus ordusuna «Soldat» olarak kaydolmuşlardı. Bu şehirlerle beraber Erzurum da Ermeni gayretleriyle Rus ordusuna teslim olmuştur. Ruslar derhal Erzurum kalesini tamir ve tahkim edip, kaleye top ve mühimmat celbettiler. Ruslar bölgedeki Ermenileri «naklû iskân» ve «göçürme ve tehcir» faaliyetine giriştiler. Trabzon vâlisi Osman Paşa 14 Ağustos 1829 tarihli kaimesinde Erzurum ve Sivas vâlisi bulunan Hasan Paşa'nın tahrîrâtına dayanarak durumun vehâmetini İstanbul'a arz ediyordu. Bu sırada Erzurum'da bulunan General Pankratyev'in «Re'âyâyı tahrîk ve iğfâl edip, kazâ ve nâhiyelerde olan ehl-i zirâ'at ve hirâseti zecren men'ü ibtâl etmekte» ve ayrıca «millet-i mersûmeyi ol tarafa terğib ü teşvik ve meyl-i rağbet etmeyenleri iz'âc ü taz-yik ettiğini» de İstanbul'a bildiriyordu. Hatta General Pankratyev'in Pasin, Mecingerd, Hınıs, Tekman ve Tercan taraflarına da adamlar gönderip, buralardaki Ermenileri «cebren ve zecren tahrîr ve kayd-ı defter eylediği» de tesbit edilmiştir. Ermenilerin ise bu göçe gönüllü olmadıkları İstanbul'a gelen haberler arasında idi. Rusların telkinlerine aldanan Karabaşın İstanbul hükümeti tarafından azledileceği haberleri ise Ermenileri rahatlatmış bulunuyordu¹⁰.

10 Rusya'ya göç zorlanan Ermeniler hakkında arşiv kaynakları kullanılarak hazırlanmış bulunan özgün ve geniş bir çalışma için bk. Kemal Beydilli,

Rusya'ya sürüklenip götürülen Ermenilerin çoğu daha Kars'a varmadan pişmanlık duyup kabilelerden firar ile saklanmayı tercih ettiler. Hatta Erzurum köylerinden yüz hâne firar edip geriye dönmüşlerdir. Ruslar bir kısım Ermenileri Ahıska'da iskân etmeyi düşündükleri için burada sıkı tedbirler almışlardı¹¹.

Rus askerlerinin Kars'ı istilâları sırasında Türkler şehri terk etmek zorunda kalmışlardı. Bu durum halkın sefalet içinde kalmasına sebep olmuştur. Barışın tahakkuk etmesinden sonra evlerine dönen halk, evlerinin Ruslar ve Ermeniler tarafından yıkılıp yıkıldığını görmüşlerdir. Hatta Ermeniler Türklerin evlerini yıkıp, çıkan malzemeyi dahi yanlarında götürdüğü yerler olmuştur¹². Rus istilâsından Bayburt ve Eleşkirt de nasibini almıştır. Ermenilerin göçe tabi tutulduğu bu merkezlerde de Türkler zarar görmüşlerdir. Diğer taraftan Kuban bölgesinde Anapa limanı da Rus taarruzu altında idi.

Sonuç olarak, çaresiz kalan Bâbüali Edirne Muahedesini imzaladı (14 Eylül 1829). Muahedenin 4. maddesi Doğu Anadolu'ya âittir. Bunda Gürcistan ve Kafkasya bölgelerinin Rusya'ya âidiyeti tasdik olunmuştur. Ayrıca Rusya'nın 1828 de İran ile imzaladığı Türkmençay Muahedesine göre Revan ve Nahcivan hanlıklarının da Rusya'ya âit olduğu özellikle belirtilmiştir. Bu sûretle Ruslar, Osmanlı Devletine sınırlarının genişlediğini bu muahede de dahi tasdik etmişlerdir. Yani Osmanlı Devleti Rusya'nın hem yeni hudutlarını tasdik ve tasvip ediyor; hem de buradaki halkın emniyetini de gözden geçiriyordu. Sayın Prof. Beydilli'nin ifade ettiği gibi «Rusya'ya göçürülen bu nüfusun, Edirne Antlaşması'nın 13. maddesinde öngörüldüğü gibi, serbest irade ve tercihle olmadığını görmüş bulunmaktayız. Zaten bu madde ve İranla yapılan Türkmençay Antlaşmasına sokulan paraleli (madde 15), daha harpten önce planlanmış olan Ermenilerin göçürülmesi işinin»¹³ hukukî bir kılıfı idi.

«1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler», *Türk Tarih Kurumu Belgeler Dergisi*, c. XIII, Sayı 17, 365-434; Aynı yıllarda Rusların Rumeli'deki faaliyetleri için bk. Ufuk Gülsoy, *1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında Rumeli'den Rusya'ya Göçürülen Re'âyâ*, İstanbul 1993.

11 Kemal Beydilli, *aynı makale*, 390.

12 Kemal Beydilli, *aynı makale*, 391.

13 Kemal Beydilli, *aynı makale*, 408.

Burada önemle belirtilmesi gereken bir husus da Doğu Anadolu'dan zorla götürülen 100 bin kadar Ermeni ile Rusya'nın Osmanlı sınırında bir askeri kordon oluşturma düşüncesidir. Rusya aynı tatbikatı İran sınırı için de düşünmüş olmalıdır. Rusların daha sonraları bu planı rahatlıkla kullandıkları ve istifade ettikleri bilinmektedir. Ruslar Ermenileri daima istismar edip kullandılar. Ancak Ermeniler hiç bir zaman bunu anlayamadılar veya fırsat verilmedi. Göçürülme tehdidi karşısında bazı Ermenilerin «Bizleri bi'l-külliye katletmeden padişah memleketinden çıkıp bir tarafa gitmeyiz» feryatları işe yaramadı¹⁴.

Burada bir hususu da belirtmekte yarar vardır : Katolik âlemin lideri Papalık müessesesinin kuvvet kazanmakta olan Rus çarlarını şark işleriyle uğraşmaya itmiş olabileceği ihtimalidir. Papalar hem Rusları katolikliğe bağlamayı planlıyor, hem de artan Rus nüfuzunu mümkün mertebe Avrupa'dan uzak tutmayı düşünüyordu. III. İvan'ın Doğu Roma imparatorluğunun vârisi olarak ortaya çıkması ve IV. İvan'ın «Çar» ünvanını alması, bütün bu gayretlerin neticesidir. Keza I. Petro'nun, bastırıldığı madalyaya «Grek İmparatoru» ibaresini yazdırmış olması da bu planların mevcudiyetini göstermektedir¹⁵.

Bu arada reâyâyı yani bölgedeki Ermeni halkı tedirgin eden cizye tahsilindeki çeşitli usulsüzlüklere de temas etmek gerekir. Bilindiği gibi Tanzimatın ilânına kadar cizye, cizyedarlar, tahsil-darlar, mültezimler veya diğer memurlar tarafından hazine adına tahsil edilirdi. Bazı suiistimaller ve para darlığı yüzünden cizye tahsili mültezimlere verilince şikâyetler başlamıştı. Cizyeden muaf olanlara zorla cizye ödetilmesi veya vaktinden önce tahsilât yapılması gibi usulsüzlükler reâyâyı daha uygun yerlere göçe mecbur ediyordu. Göçler yüzünden reâyâ nüfusu azaldığı halde cizye kağıtlarının mikdarı sabit kaldığından bulunmayanların cizyeleri de mevcut reâyâdan alınıyordu. İşte reâyâyı yani Ermeni halkı Rusya'ya göçe sevkeden bir husus da görevlilerin kötü davranışları olmuş olabilir (?). Nihayet Erzurum reâyâsı patrikleri vası-

14 Kemal Beydilli, *aynı makale*, 392.

15 Celâl Erkin, *1828-1829 Türk-Rus Harbi (Kafkasya Cephesi)*, İstanbul 1940, 4.

tasiyle Bâbüali'ye müracaat ederek bu usulsüzlüklerin ortadan kaldırılmasını istediler. Devlet 1830 yılında tedbirler alıp bir «Karar-nâme» yayınladı. Mükelleflerden usulsüz tahsilât yasaklandı. Tedbirler daha sonraki yıllarda da devam etmiştir¹⁶.

Rusya'nın Ermenistan siyasetini beğenmeyen Çarlık siyaseti taraftarı II. Markov, 1914 de devlet dumasının kürsüsünden «Neden özellikle Rusya Kafkas sınırında Büyük Ermenistan yaratmalı? Bu ikinci Makedonya'dan daha kötü olacaktır. Bu ikinci Polonya'yı yaratmaktır. İyi kötü Ermeniler yaşıyorlar, bu onların meselesi, Ermeni devletini teşkil etmeye çalışmak, bütün Kafkasya'yı kaybetmeye çalışmaktır» diye sesleniyordu¹⁷. Markov, Anadolu'da çıkacak bir Ermeni isyanının ve kurulacak bir Ermeni devletinin Rusların Kafkasya'yı kaybetmesine sebep olabileceğini belirtiyordu. Esasında Rusların bir Ermeni devleti kurmak gibi bir niyetleri olmayıp, hedef, Doğu Anadolu üzerinden yakın doğuya Akdeniz ve İran körfezine inebilmek idi. Çarlık hükümeti bölgeye stratejik bir askeri üs olarak bakıyordu¹⁸.

Rusların bölgedeki Osmanlı vatandaşı Ermenileri «göçürme ve tehcir» e tabi tutmaları ve çeşitli ihanetlere rağmen devletin siyasetine «reâyâperverlik» ve «insancıl bir yaklaşım» hakim olmuştur. Devlet âdeta bir ana veya baba şefkati ile Ermenilerin yabancı diyarda mesud olamayacaklarını biliyor tedbir olarak da istimâletnâmeler ve afnâmeler çıkarıyordu. Rusların elinden kaçan Ermeniler takım takım eski vatanlarına döndüler. Devlet-i aliyye memurlarının muavenet ve himmet etmeleri emredildi. Böylece Ermenilerin eski vatanlarına yerleşmeleri temin edildi. Bunun bir örneğini II. Mahmud'un Rusya'ya gidip de sonra dönen Bulgarlar için neşrettiği istimâletnâmede görmek mümkündür :

16 Cevdet Küçük, «Tanzimatın ilk yıllarında Erzurum'un cizye geliri ve reâyâ nüfusu.» *Tarih Dergisi*, sayı 31, İstanbul 1978.

17 Navoe Vremya, 14 Mayıs 1914, nr. 13707, s. 4; S.M. Akopyan, *Zapodnaya Armeniya v Planah Imperialistiçeskih Derjav v Period Parvooy Mirvoyoy Voyny*, Yerevan 1967, 165; Hüsameddin Yıldırım, *Kafkaslarda Türk-Rus-Ermeni Münasebetleri (1914-1910)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı basılmamış Yüksek Lisans tezi), Ankara 1990, 57. Bu notları veren Sayın Uzman Hüsameddin Yıldırım'a teşekkür ederim.

18 S.M. Akopyan, *aynı eser*, 158.

«...Re'âyânın babalarından dedelerinden kalan yurtlarını ve husûsen sâye-i Devlet-i aliyyede bundan sonra görecek rahatlarını bırağup vatanlarını terkeceklerini işittiğimde pek acıdım... 'Bu memâliğe Rusya askeri gelüp gidinceye kadar olan şeylerden sual olunuruz' deyu korkarlar imiş. Rusya askeri gelüp tâ gidinceye kadar her ne ki vâki' olmuş ve her ne ki yıkılmış ve her ne ki yapılmış ise, Devlet-i aliyye cümlesini afv etmiştir ve böyle şeylerden hiç kimseye kat'en sual olunmayacaktır ... gidenler elbette pişman olurlar ... Devletin re'âyâ hakkında olan ihsân ve inâyetlerin her ne kadar söylersem bitirmem. Sâye-i Devlet-i aliyyede bundan sonra nasıl râhat edersiniz göreceksiniz ... Size söz veririm ve sened dahi veririm ... Size acıyorum. Yazıktır, Perişân olmayasız...»¹⁹.

Rusların Ermenilere uyguladıkları «göçürme ve tehçir» politikası, yukarıda da görüldüğü gibi daha sonra Bulgarlara tekrar uygulanmıştır. Benzerlik olmasından dolayı burada kısaca bahsetmekte yarar vardır. 1857 yılında Moskova'daki aşırı Rus milliyetçileri tarafından kurulan «Slav Yardım Cemiyeti»nin Panslavizm propogandası Rusya'nın dış siyaseti hâline gelmişti. Özellikle Osmanlı Devletinin tebaası Slavları hedef alan bu cemiyet, Rusya'da toplanan paralarla kilise ve mekteplerde propaganda yapmak, kitap, ayin aletleri ve tahsil yaptırmak, tabib, muallim ve seyyah şeklinde casuslar göndermek ve Avrupa basınında Türkiye aleyhinde yalan haberler yayınlamak gibi faaliyetleri yürütüyordu. İşte bu çalışmalar meyanında 1860 dan itibaren Vidin kazası sınırları dahilinden, Rusya'nın Vidin konsolosu marifetleri ve Bulgar papazlarının propogandalarıyla Bulgarlar Rusya'ya göçe zorlandı. Bulgarlar vadedilen bereketli topraklar, para yardımı ve ziraat aletlerine hiç bir zaman kavuşamadılar. Bir müddet açlık ve perişanlıkla mücadele eden Bulgarlar, Türk gemileriyle eski topraklarına dönüp, Osmanlı Devletinin idaresi altında kendilerine sığınacak bir yer bulmuşlardır²⁰.

19 Kemal Beydilli, *aynı makale*, 404-405.

20 Mahir Aydın, «Vidin Bulgarlarının Rusya'ya göç ettirilmeleri», *Türk Dünyası Araştırmaları*, Nisan 1988, sayı 53.